

Wat de liefde doet

een aantal christelijke overwegingen
in de vorm van toespraken

door
Søren Kierkegaard

Kopenhagen
1847

vertaling en verklarende noten
Lineke Buijs en Andries Visser

met een nawoord van
Udo Doedens en Pieter Vos

Inhoud

Deel 1 (eerste reeks)

Voorwoord	11
Gebed	12
I Het verborgen leven van de liefde en hoe je dat leert kennen aan zijn vruchten	13
II A Je moet liefhebben	26
B Je moet de naaste liefhebben	55
C Jij moet de naaste liefhebben	73
III A Liefde is de vervulling van de wet	105
B Liefde is een zaak van het geweten	151
IV Onze plicht de mensen die we zien lief te hebben	170
V Onze plicht om in de liefde blijvend bij elkaar in de schuld te staan	192

Deel 2 (tweede reeks)

Voorwoord	227
I Liefde bouwt op	228
II Liefde gelooft alles - en wordt toch nooit bedrogen	245
III Liefde hoopt alles - en wordt toch nooit beschaamd	267
IV Liefde zoekt het hare niet	287
V Liefde verbergt de veelvuldigheid van de zonden	304
VI Liefde blijft	326
VII Barmhartigheid, een liefdedaad, zelfs als ze niets kan geven en niet in staat is iets te doen	342
VIII De verzoeningsgezindheid overwint in liefde, en wint de overwonnene	359
IX Een dode gedenken is een daad van de liefde	373
X Liefde aanprijzen is een daad van de liefde	388
Besluit	406
Nawoord van Udo Doedens en Pieter Vos	419
Bij de vertaling	437
Verklarende noten	439
Register	474

Wat de liefde doet

Deel 1 (eerste reeks)

Voorwoord

11

Deze christelijke¹ overwegingen, die vrucht van veel overweging² zijn, zullen langzaam begrepen worden, maar dan ook gemakkelijk, terwijl ze zeker erg moeilijk zullen worden als iemand ze door vluchtig en nieuwsgierig te lezen voor zichzelf erg moeilijk maakt. Laat ‘de enkeling’³, die eerst bij zichzelf overweegt of hij al dan niet lezen wil, als hij ervoor kiest te lezen, in liefde overwegen of er een juiste verhouding is tussen het moeilijke en het makkelijke, wanneer die zorgvuldig samen op de weegschaal worden gelegd, zodat het christelijke niet onder vals gewicht wordt uitgebracht, doordat of het moeilijke of het makkelijke wordt overdreven.

‘Christelijke overwegingen’ zijn het, dus niet over – ‘liefde’⁴, maar over – ‘wat de liefde doet’⁵.

Daden van de liefde zijn het, niet alsof nu hiermee alles wat de liefde doet is opgesomd en beschreven, verre van dien.⁶ Zelfs niet alsof iedere hier beschreven daad nu eens voor al is beschreven, goddank verre van dien! Wat in heel zijn rijkdom *wezenlijk* onuitputtelijk is, is ook in zijn kleinste daad *wezenlijk* onbeschrijfelijk, juist omdat het wezenlijk overal volledig aanwezig is, en *wezenlijk* niet te beschrijven is.

Najaar 1847

S. K.

Gebed

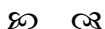
Hoe zou er op de juiste manier over liefde gesproken kunnen worden als U werd vergeten, U God van de liefde, uit wie alle liefde is in de hemel en op de aarde.⁷ U die niets spaarde, maar alles in liefde hebt weggegeven.⁸ U die liefde bent, zodat een liefdevol mens enkel is wat hij is door in U te zijn!⁹ Hoe zou er op de juiste manier over liefde gesproken kunnen worden als U werd vergeten, U die duidelijk maakte wat liefde is, U onze verlosser en verzoener, die uzelf hebt weggegeven om allen te verlossen!¹⁰ Hoe zou er op de juiste manier over liefde gesproken kunnen worden als U werd vergeten, U geest van de liefde, U die niets van het uwe neemt¹¹, maar herinnert aan dat ene offer van de liefde, die een gelovig mens eraan herinnert om lief te hebben zoals hij wordt liefgehad¹² en zijn naaste lief te hebben als zichzelf!¹³ U eeuwige liefde die overal aanwezig bent, nooit onbetuigd waar U wordt aangeroepen, laat U ook niet onbetuigd in de woorden die hier gesproken worden over liefde, of over wat de liefde doet. Want er zijn maar een paar daden die de menselijke taal in bijzondere en beperkte zin liefdedaden, liefdewerk noemt. Maar in de hemel krijgt geen enkele daad bijval als het geen daad van de liefde is: in oprechte zelfverloochening, voortkomend uit een behoefte van de liefde zelf en juist daarom zonder aanspraak op verdienste!

I

13

Het verborgen leven van de liefde en hoe je dat leert kennen aan zijn vruchten

Lucas 6, 44. Want iedere boom wordt aan zijn vrucht gekend, want van distels pluk je geen vijgen en van doornstruiken oogst je geen druiven.

Een ingebeelde verstandigheid, die vol trots meent dat je je niet moet laten bedriegen, vindt dat je niets moet geloven wat je niet met je ogen, met behulp van je zintuigen, kunt zien. Als dat waar is, dan moet je allereerst ophouden in liefde te geloven. En als je dat doet en je doet het uit vrees bedrogen te worden, ben je dan niet bedrogen? Je kunt op allerlei manieren bedrogen worden. Je kunt bedrogen worden door te geloven wat niet waar is, maar je wordt zeker ook bedrogen door niet te geloven wat waar is. Je kunt door schijn bedrogen worden, maar je wordt zeker ook bedrogen door de schijn van verstandigheid, door de verleidelijke inbeelding die meent volkomen verzekerd te zijn tegen de mogelijkheid bedrogen te worden. En welk bedrog is nu eigenlijk het gevaarlijkst? Aan wiens genezing moet het meest getwijfeld worden, aan die van hem die niet ziet, of aan die van hem die ziet en toch niet ziet?¹⁴ Wat is het moeilijkst, iemand wakker maken die slaapt, of iemand wakker maken die dagdroomt dat hij wakker is? Wat is triester om te zien: iemand die zo ongelukkig is in de liefde bedrogen te zijn, een aan-

blik die je onmiddellijk en zonder meer tot tranen roert, of – iets waarom je in eerste instantie zou willen lachen – iemand die zichzelf bedriegt, wiens dwaze inbeelding niet bedrogen te zijn inderdaad belachelijk en lachwekkend is? Hoewel dat lachwekkende |
14 in het laatste geval de verschrikking nog sterker laat uitkomen doordat het betekent dat hij geen tranen waard is.

Jezelf bedriegen *als het gaat om* liefde is het ergste, is een eeuwig verlies dat niet goed te maken is in tijd of in eeuwigheid. Want als er anders op wat voor manier dan ook sprake van is te worden bedrogen in verband met de liefde, dan staat de bedrogene toch in relatie tot liefde. En het bedrog bestaat er slechts in dat de liefde niet daar was waar men haar veronderstelde. Maar wie zichzelf bedriegt, heeft zichzelf buitengesloten en sluit zichzelf buiten van de liefde. We zeggen ook wel dat je bedrogen kunt worden door het leven of in het leven. Maar wie in zelfbedrog zichzelf bedriegt als het om leven gaat, diens verlies is niet goed te maken. Zelfs voor wie zijn leven lang door het leven werd bedrogen kan de eeuwigheid een ruime vergoeding in bewaring houden. Maar wie zichzelf bedroog, heeft zichzelf in de weg gestaan om het eeuwige te verwerven. Wie juist door zijn liefde ten offer viel aan menselijk bedrog, wat heeft hij in wezen verloren wanneer in de eeuwigheid blijkt dat de liefde blijft¹⁵, terwijl aan het bedrog een eind is gekomen! Maar wie – gewiekt – zichzelf bedriegt door verstandig in de strikken van de verstandigheid te lopen, al zou hij zichzelf zijn leven lang gelukkig prijzen in zijn inbeelding, wat heeft hij niet allemaal verloren wanneer in de eeuwigheid blijkt dat hij zichzelf bedroog! Want in het tijdelijke kan het een mens misschien lukken om het zonder liefde te stellen. Het kan hem misschien lukken door de tijd heen te glippen zonder het zelfbedrog te ontdekken. Het verschrikkelijke kan hem misschien lukken, het verschrikkelijke dat hij blijft – in een inbeelding, trots – dat hij daarin verkeert. Maar in de eeuwigheid kan hij het niet stellen zonder liefde en zal hij onherroepelijk moeten ontdekken dat hij alles heeft verspeeld. Wat is het bestaan toch vol ernst, wat is het eigenlijk verschrikkelijk, juist wanneer het als straf een eigenmachtig mens aan zijn eigen macht overlaat, zodat hem wordt toegestaan voort te leven, er trots op – bedrogen te zijn. Totdat hem eenmaal wordt toegestaan er achter te komen dat hij voor eeuwig zichzelf bedroog! De eeuwig-

Opmerking van de vertalers bij het nawoord

Lineke Buijs en Andries Visser

De vertalers distantiëren zich van enkele passages in het nawoord, met name zoals die te vinden zijn vanaf pagina 428. De schrijvers van het nawoord komen daar met een theologische verklaring waarin ze trachten uiteen te zetten wat grondlegend zou zijn voor de opdracht om lief te hebben. Afgezien van het feit dat wij het met hun visie oneens zijn achten wij deze werkwijze niet in overeenstemming met de door Kierkegaard zelf gevolgde methode.

Wie iets wil ontdekken van Kierkegaards eigen verkenning en doordenking van de ene opdracht die in heel dit werk zo centraal staat leze en herleze het boek, gehoor gevend aan wat de auteur zelf in het voorwoord als aanwijzing geeft over de wijze van lezen. Hij laat dit voorwoord niet voor niets in geheel identieke vorm aan beide reeksen overwegingen voorafgaan.

Nawoord bij *Wat de liefde doet*

Udo Doedens en Pieter Vos

Wat de liefde doet is niet het eerste en enige boek van Søren Kierkegaard (1813-1855) dat gewijd is aan de liefde. Vanaf *Het begrip ironie* is de liefde, opgevat als menselijke hartstocht, op tal van plaatsen in Kierkegaards werk aan de orde. *Of/Of* bevat verhandelingen over de erotische liefde in literatuur en muziek en over de huwelijkse liefde. Ook in *Stadia op de levensweg* komt de liefde voortdurend ter sprake, culminerend in het laatste deel waarin de ongelukkige liefde wordt beschreven van een jongeman, die zijn liefde zoekt te sublimeren in een religieuze passie. In *Vrees en beven* is de liefde van een vader voor zijn zoon een belangrijk thema; in *De herbaling* draait het om een verbroken relatie. In deze en andere pseudonieme werken blijkt Kierkegaard een groot denker als het gaat om de liefde, zowel in haar pathologische als gezonde verschijningsvormen, ongetwijfeld inspiratie puttend uit zijn eigen levensgeschiedenis, in het bijzonder uit zijn liefdesverhouding met Regine Olsen. *Wat de liefde doet* herneemt deze thema's door de liefde te benaderen vanuit een religieus, meer bepaald vanuit een christelijk gezichtspunt.

Het boek kan beschouwd worden als een hoofdwerk in Kierkegaards 'tweede schrijverschap', de periode vanaf 1846 tot zijn dood. Nadat hij in zijn 'eerste schrijverschap' een serie esthetische werken onder diverse pseudoniemen had geproduceerd, met parallel daaraan bundeltjes opbouwende toespraken op eigen naam, verscheen in de tweede periode hoofdzakelijk religieus werk, bestaande uit opbouwende en christelijke toespraken op eigen naam en de geschriften van het christelijke pseudoniem Anti-Climacus.¹

1 Kierkegaard heeft zelf gedurende zijn schrijverschap verschillende indelingen gegeven van zijn werk. In *Over mijn werkzaamheid als schrijver* (1851) onderscheidt hij de "esthetische productie" van de "directe religieuze" werken op eigen naam en benadrukt hij tegelijk dat het religieuze (in de vorm van de eerste series opbouwende toespraken) vanaf het begin aanwezig was (SV1 XIII, 496).

Wat de liefde doet is zowel in literair en intellectueel, als ook in moreel-psychologisch en religieus opzicht een hoogtepunt. Het boek is rijk aan metaforen en heeft een sterke innerlijke overtuigingskracht. De liefde wordt vanuit het gezichtspunt van de christelijke naastenliefde in verschillende facetten ter sprake gebracht. De goddelijke liefde is hier bron en grond van de menselijke liefde. In *Wat de liefde doet* wordt de liefde dus niet als 'eros' opgevat, maar in termen van de christelijke naastenliefde. Dat brengt een radicaliteit met zich mee, die zowel instemming als verzet heeft opgeroepen. Het boek is compromisloos als het gaat om de vraag wat nu werkelijk liefde mag heten.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat het boek in de loop der tijd de nodige belangstelling heeft gekregen. Behalve dat het boek onderwerp is geworden van talrijke studies, verscheen het in vele vertalingen. J.L. Maris-Fransen van de Putte vertaalde al in 1919 het complete boek in het Nederlands. Het was daarmee het eerste werk van Kierkegaard dat integraal in onze taal verscheen.² Een recentere, maar niet geheel bevredigende vertaling werd in 1993 gepubliceerd.³ Met deze vertaling van Lineke Buijs en Andries Visser op basis van de nieuwe uitgave *Søren Kierkegaards Skrifter* komt het werk opnieuw ter beschikking van de Nederlandstalige lezer. De vertaling van de titel *Kjerlighedens Gjerninger* als *Wat de liefde doet* brengt pregnant tot uitdrukking dat het in heel dit boek gaat om wat de liefde zelf doet, zonder dat haar werk ooit uitpuittend tot uitdrukking gebracht kan worden.⁴

- 2 *Liefdedaden. Eenige Christelijke overwegingen in de vorm van redevoeringen* door Søren Kierkegaard (inleiding en vertaling J.L. Maris - Fransen van de Putte, voorwoord Is. van Dijk), J. Ploegsma, Zeist 1919. Al eerder, in 1911, verschenen onder de titels 'Gij zult liefhebben', 'Liefde een gewetenszaak' en 'Het gedenken van een doode is een liefdedaad' drie uitgebreide excerpten uit *Wat de liefde doet* in het Nederlands in de bundel *Nieuwe keur uit de werken van Søren Kierkegaard* (vert. R. Chantepie de la Saussaye, voorwoord Is. van Dijk), Erven F. Bohn, Haarlem 1911. Een vertaling van alleen hoofdstuk II A uit de eerste reeks verscheen in 1937 van de hand van Roel Houwink (Søren Kierkegaard, *Over de naastenliefde* (vert. Roel Houwink), Uitg. Mij. Holland, Amsterdam 1937).
- 3 Søren Kierkegaard, *Daden van liefde, enige christelijke overwegingen in gespreksvorm* (vert. Maria Veltman, inl. Michael B. Abbott), Garant, Leuven/Apeldoorn 1993.
- 4 *Kjerlighedens Gjerninger* kan in het Nederlands letterlijk vertaald worden als "daden van de liefde". In eerdere vertalingen maakte men daarvan *Daden van*